

На основе фитопатологических (мико- и микробиологических) исследований вегетативных и генеративных органов ясеня обыкновенного приведены особенности симптоматики (в частности морфологические и физиологические изменения, сезонная динамика) усыхающих насаждений *F. excelsior* L. в условиях Западного Подолья. Исследовано влияние экологических (метеорологических) факторов на онтогенез и состояние ясеня обыкновенного в насаждениях. Акцентируется внимание, что выделенный возбудитель туберкулеза ясеня обыкновенного - фитопатогенная бактерия *Pseudomonas syringae* pv. *savastanoi* - является основным и наиболее вредоносным компонентом патогенной микрофлоры вегетативных и генеративных органов ясеня обыкновенного. Обнаружено всего (включая идентифицированных только до уровня рода *Fusarium* sp. и *Phoma* sp.) 10 видов и 7 родов микромицетов, относящихся к анаморфотным видам (отдел *Deuteromycota*).

Симптоматика, этиология, "ash dieback", туберкулез ясеня обыкновенного, микромицеты, патогенная микрофлора, энтомофауна, *Fraxinus excelsior* L., экологические (метеорологические) факторы, вредоносность.

*The features of symptoms (including morphological and physiological changes, seasonal dynamics withering plantations of *Fraxinus excelsior* L. in Western Podillya based phytopathological (miko- and microbiological) investigations of vegetative and generative organs *Fraxinus excelsior* L. are given. The influence of environmental (weather) factors on the ontogeny and the state of *Fraxinus excelsior* L. in the stands are explored.*

*Attention is focused, dedicated tuberculosis agent European ash - phytopathogenic bacterium *Pseudomonas syringae* pv. *savastanoi* - is the main and the most harmful component of pathogenic microflora of vegetative and generative organs of European ash. Found in all (including identified only to the level of genus *Fusarium* sp., And *Phoma* sp.) 10 species and 7 genera micromycetes related anamorphic species (Department *Deuteromycota*).*

Symptoms, etiology, "ash dieback", tuberculosis of *Fraxinus excelsior* L., micromycetes, pathogenic microflora, entomofauna, *Fraxinus excelsior* L., environmental (weather) factors, harmfulness.

УДК 630*548. 632. 2

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ БІОЛОГІЧНИХ ФУНГІЦИДІВ У ЛІСОВИХ РОЗСАДНИКАХ

В. В. Розенфельд, кандидат біологічних наук

Наведено результати досліджень захисту сіянців сосни звичайної та дуба звичайного від збудників «дитячої» хвороби (гриби родів

© В. В. Розенфельд, 2014

Fusarium spp., *Alternaria* spp., *Botrytis* spp.) та борошнистої роси (збудник - *Oidium* spp., телеоморфа - *Microsphaera alphitoides* Grif. et Maubl.)

Сіянци сосни, сіянці дуба, фітопатогени, біофунгіциди, біозахист, стресові чинники.

Збільшення виходу стандартного посадкового матеріалу з одиниці площі у лісовому господарстві можливе лише на основі вдосконалення агротехніки та впровадження нових технологій, у тому числі у процесі підготовки посівного матеріалу.

Існуючі технології передбачають реалізацію прийомів, пов'язаних із захистом насаджень від негативної дії численних видів шкідливих членистоногих, а також збудників хвороб. Відомо, що молоді сіянці, котрі вирощують у розсадниках, нестійкі до дії різноманітних стресових факторів і досить сприйнятливі до збудників інфекційних хвороб. Сіянци інтенсивно уражаються збудниками переважно грибних та бактеріальних хвороб. Зазвичай, особливо при бактеріозах, спостерігається системне ураження [3, 4]. Фітопатогени у розсаднику завдають лісовому господарству відчутної шкоди. Очевидно, дослідження, що стосуються біології, екології та морфології збудників хвороб, дозволяють оптимізувати і раціоналізувати технології та прийоми захисту від їх негативної дії.

Зважаючи на те, що до Державного реєстру України практично не занесено жодного фунгіциду в технологіях захисту лісових і лісопаркових насаджень, а також враховуючи те, що тенденція захисту рослин ґрунтується на екологічних пріоритетах, доцільно проводити пошук прийомів та засобів захисту біологічного походження [1, 5].

Мета досліджень – експериментальне обґрунтування рівня ефективності та перспектив використання біологічних фунгіцидів у технологіях вирощування сіянців.

Ставилось завдання дослідити динаміку розвитку та поширення домінуючих фітопатогенів із родів *Fusarium* spp., *Alternaria* spp., *Botrytis* spp. та *Oidium* spp. та збудників бактеріозів сіянців як фітопатогенів, так і супутніх видів бактерій. Частково вирішувалось завдання дослідити функціональну активність природного комплексу корисних організмів.

Матеріали та методика досліджень. Використовувалися загально-прийняті методи фітопатології, мікробіології та біоценології, математичної статистики, лабораторні та польові дослідження. Експериментально обґрунтовували доцільність застосування біологічних фунгіцидів у технологіях вирощування сіянців сосни звичайної та дуба звичайного. Використовували такі біофунгіциди:

Алірін-С (препарат на основі штаму *Streptomyces felleus* – 8 – ВИЗР). Захисна дія цього препарату відносно фітопатогенів ґрунтується на здатності *S. felleus* виживати та розмножуватися, змінюючи співвідношення фітопатогенних та антагоністичних видів мікроорганізмів, інгібуючи при цьому фітопатогенні гриби);

Гамаїр (діюча речовина препарату – живі клітини та комплекс метаболітів штаму бактерії – антагоніста *Bacillus subtilis* М–22).

Використовували ці препарати як окремо, так і в суміші у співвідношенні 1:1. Крім того, передбачався варіант, де захист сіянців здійснювали з використанням хімічних фунгіцидів. Передбачався також і контрольний варіант. Дослідження проводились впродовж трьох років (2012–2014). Щороку дослідні сіянці обробляли в три прийоми. Доцільність, кратність обприскувань визначалось як результат фітосанітарного візуального моніторингу розвитку та поширення фітопатогенів. Отриманий цифровий матеріал обробляли статистично. Домінували хвороби – «дитяча» хвороба сіянців сосни звичайної (збудники – гриби із родів *Fusarium* spp., *Alternaria* spp., *Botrytis* spp.) та борошниста роса дуба звичайного (збудник - *Microsphaera alphitoides* Grif. et Maubl. (телеоморфа) та *Oidium* spp. (анаморфа)).

Результати досліджень. В останні десятиріччя спостерігається інтенсивний розвиток та шкідливість комплексу фітопатогенів не тільки у штучно створених екосистемах – агроценозах, але й у природних та штучних лісових біоценозах, лісопаркових насадженнях. Аналогічна ситуація спостерігається і у розсадниках. За інших рівних умов, найважливішим підсумком еволюційного становлення біологічних систем є набуття відносної внутрішньої стабільності, котра регулюється механізмами гомеостазу, і, як вважалось, перебуває у незначній заселеності від умов навколишнього середовища [6].

Показники глобальних змін температури за останні 60 років

У той же час, накопиченню інфекції, широкому поширенню патогенів сприяє їх висока адаптивна здатність: наявність у життєвих циклах статевої стадії, можливість зараження рослин різними видами інфекції (конідії, аскоспори, міцелій), а також значною швидкістю поширення і розвитку хвороби за наявності сприятливих екоресурсів.

Нарешті, підсилення шкідливості патогенів токсикогенними грибами має ту ж тенденцію, що і показники потепління клімату на землі (див. рисунок). Наведена крива стрімкого потепління формує альтернативні еволюційні рішення – індивідуальні адаптивні стратегії: розмноження,

виживання та трофічних зв'язків [2]. Із викладеного очевидно, що прийоми, спрямовані на тотальне знищення збудників хвороб шляхом інтенсивного використання синтетичних фунгіцидів, не дивлячись на їх очевидну користь та привабливість, створюють ряд проблем і не тільки екологічного характеру.

Проведені нами дослідження показали можливість подовженого пригнічення патогенів шляхом переведення їх у тривалий депресивний стан з найменшими негативними наслідками для рослин і доквілля. Підсумкові результати досліджень наведено у таблиці. Отриманий цифровий матеріал свідчить про те, що обидва препарати проявили виражену фунгіцидну дію відносно домінуючих патогенів. У ряді випадків обидва препарати за ефективністю не поступалися хімічному еталону. Особливо переконливі результати отримали внаслідок використання суміші Алірина-С та Гамаїра. Важливим при цьому було те, що механізм дії хімічних та біологічних фунгіцидів був різним. Останнім властива своєрідна регуляторна функція. Штам *S. felleus* закріплюється у патосистемі на популяційному рівні, змінює співвідношення фітопатогенних та антагоністичних видів мікроорганізмів. Крім того, що особливо важливо, бактеріям у складі препаратів властива функція синтезу речовин, котрі пригнічують розвиток фітопатогенних грибів [4].

Як наслідок – висока біологічна ефективність використання цих препаратів у процесі захисту сіянців у розсаднику. Певною мірою мова йде про формування специфічних ансамблів мікроорганізмів, де фітопатогени виконують не стільки роль паразитичних організмів відносно рослин, скільки про те, що вони є одним із елементів трофічного субстрату для їх антагоністів. Як наслідок – не порушується гомеостаз екосистеми, своєрідного лісоценозу, якому ще невластиві елементи саморегуляції.

Необхідно констатувати також і те, що рослини характеризувались добрим та відмінним фізіологічним станом як надземної частини, так і добре розвиненою кореневою системою сіянців. Дослідження показали, що приріст надземної частини дуба звичайного на ділянках, де використовували біофунгіциди, становив 9,3–14,1 см впродовж одного року. Аналогічні показники у контрольному варіанті становили 8,4 см, на хімічному еталоні - 9,5–10,3 см.

Результати досліджень, що стосуються взаємодії біофунгіцидів та збудника борошнистої роси дуба звичайного показали, що розвиток та поширення патогена знизилась у середньому в 3,2 раза. Біологічна ефективність Алірина-С складала 73,7–88,4 %, Гамаїра – 74,2–87,8 %.

При використанні суміші цих препаратів у співвідношенні 1:1 їх біологічна ефективність склала 77,4–89,6 %. Очевидно, що використання біофунгіцидів в оптимальні строки дозволить ефективно захистити рослини від збудників інфекційних хвороб.

Динаміка розвитку комплексу фітопатогенів сіянців сосни звичайної і дуба звичайного у розсадниках та показники ефективності біофунгіцидів (2012–2014 рр.)

Варіант	Сіянці сосни звичайної			Ефективність, %	Сіянці дуба звичайного			Ефективність, %
	Прийоми оперативного захисту				Прийоми оперативного захисту			
	I	II	III		I	II	III	
Дослідження 2012 року								
	Розвиток хвороби до обробок - 20,6%.				Розвиток хвороби до обробок - 13,8%			
Контроль (без обробок)	19,7	32,6	41,8	–	17,6	26,4	31,3	–
Хімічний еталон	6,4	9,2	7,0	80,4	5,8	5,1	6,2	80,1
Алірін-С	7,2	10,5	8,4	73,9	6,8	7,0	6,1	76,3
Гамаір	7,8	8,6	8,2	74,2	6,2	7,3	6,1	74,6
Суміш: Алірін-С + Гамаір 1:1	6,6	6,9	7,1	77,4	5,4	6,2	6,0	77,4
HIP _{0,05}	–	–	–	4,8	–	–	1,4	3,8
Дослідження 2013 року								
	Розвиток хвороби до обробок - 11,9%.				Розвиток хвороби до обробок - 7,9%			
Контроль (без обробок)	9,4	10,7	31,8	–	11,6	13,8	19,2	–
Хімічний еталон	0,8	1,1	2,8	90,3	2,1	3,2	3,9	91,2
Алірін-С	1,3	1,4	3,1	88,4	3,4	4,6	4,8	88,3
Гамаір	1,7	1,3	4,6	87,2	2,8	3,1	3,6	87,8
Суміш: Алірін-С + Гамаір 1:1	1,1	1,0	2,7	89,2	2,4	2,9	3,0	89,6
HIP _{0,05}	–	–	1,2	5,7	–	–	1,2	3,4
Дослідження 2014 року								
	Розвиток хвороби до обробок - 18,4 %				Розвиток хвороби до обробок - 9,7%			
Контроль (без обробок)	31,6	49,7	53,8	–	8,4	10,2	20,4	–
Хімічний еталон	6,2	8,4	9,1	85,6	1,3	2,8	4,9	88,2
Алірін-С	7,9	9,1	10,6	83,1	3,3	4,1	4,0	86,5
Гамаір	8,4	9,4	10,9	82,8	2,8	4,5	6,2	81,9
Суміш: Алірін-С + Гамаір 1:1	7,0	8,5	7,6	83,9	2,3	4,0	3,8	87,5
HIP _{0,05}	–	–	1,3	4,1	–	–	1,7	2,8

Висновки

1. Ґрунтуючись на аналізі першоджерел, а також на результатах проведених досліджень робимо висновок про те, що крім характерних і детально досліджених факторів зростання потенціалу поширення, агресивності та вірулентності фітопатогенів, їх розвиток та експансія рослин корелює із процесами глобальної зміни клімату, зокрема потепління.

2. Експериментально обґрунтовано доцільність захисту сіянців у лісовому розсаднику від негативної дії комплексу стресових факторів, серед яких домінують збудники «дитячої хвороби» (гриби родів *Fusarium* spp., *Alternaria* spp., *Botrytis* spp.) та борошнистої роси (гриби роду *Oidium* spp., телеоморфа - *Microsphaera alphitoides* Grif. et Maubl.), з використанням біологічних фунгіцидів Алірина-С та Гамаїра як окремо, так і в суміші.

4. Показано, що триразові прийомі обприскування рослин біофунгіцидами забезпечують біологічну ефективність у межах 73,7–89,6 %. Досягнутий позитивний результат не поступається хімічному еталону. У підсумку домінуючі фітопатогени переводились у тривалий депресивний стан.

5. Використання біологічних фунгіцидів дозволить регулювати співвідношення певних видів патогенів, не пригнічуючи при цьому природні комплекси мікробів–антагоністів.

Список літератури

1. Гвоздяк Р.І. Аутомікрофлора насіння сосни звичайної та її системна взаємодія: теоретико-прикладний аспект // Р. І. Гвоздяк, А. Ф. Гойчук, В. В. Розенфельд / Електронний науковий вісник «Лісове і садово-паркове господарство».– 2012. – № 2. – С.34–50.

2. Голицын Г. С. Исследования климата и проблемы развития в свете всемирной конференции по изменению климата / Г.С. Голицын // Россия на пути к устойчивому развитию. – М.: МГИУ Правительства Москвы Издательский дом НП, 2003. – С. 89–95.

3. Патологія дібров / [Гойчук А. Ф., Гордієнко М. І., Гордієнко Н. М. та ін.]; під ред. М. І. Гордієнка – [2-е вид.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – 470 с.

4. Розенфельд В. В. Вплив бактеріальної мікрофлори насіння сосни звичайної на його схожість і енергію проростання / В. В. Розенфельд // Наук. вісник НЛТУ України: Зб. наук.–техн. пр. – Львів: НЛТУ, 2005. – Вип. 15.5. – С. 86–90.

5. Розенфельд В. В. Антибактеріальна активність препаратів та її вплив на мікрофлору насіння сосни звичайної / В. В. Розенфельд, Л. М. Ващенко // Міжвід. наук.–техн. збірник “Лісове госп-во, лісова паперова і деревообробна промисловість”. – Львів: НЛТУ, 2006. – Вип. 30. – С.336–341.

6. Солбриг О. Популяционная биология и эволюция / О. Солбриг, Д. Солбриг. – М.: Мир, 1982. – 488 с.

*Приведены результаты исследований защиты сеянцев сосны обыкновенной и дуба обыкновенного от возбудителей «детской» болезни (грибы родов *Fusarium* spp., *Alternaria* spp., *Botrytis* spp.) и мучнистой росы (возбудитель - *Oidium* spp., телеоморфа - *Microsphaera alphitoides* Grif. et Maubl.)*

Сеянцы сосны, сеянцы дуба, фитопатогены, биофунгициды, биозащита, стрессовые факторы.

*The results studies protection seedlings of *Pinus sylvestris* and *Quercus robur* from pathogens of the "child" disease (fungi of the genus *Fusarium* spp., *Alternaria* spp., *Botrytis* spp.) and powdery mildew (pathogen - *Oidium* spp., teleomorpha - *Microsphaera alphitoides* Grif. Maubl et.) are devoted.*

Seedlings of Scots pine, Oak seedlings, phytopathogens, biofungicides, biosecurity, stress factors.